

ГЛАВА 7

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

7.1. Методи забезпечення банківської безпеки

Існують методи звичайного і антикризового управління, оскільки інструменти управління стабільним банком і банком, який має фінансові труднощі, відрізняються. Однак із цього не випливає, що змінюється перелік доступних інструментів. Подібний розподіл дозволяє використовувати наявні розробки у сфері фінансового менеджменту.

Усі методи та інструменти, які використовуються для забезпечення фінансової безпеки банку, можна поділити на дві великі групи: *внутрішні й зовнішні*. Даний розподіл базується на двох передумовах. З одного боку, банк, як і будь-який інший господарюючий суб'єкт, має економічну самостійність і тому він може самостійно вживати певних заходів, спрямованих на досягнення фінансової безпеки. З іншого боку, його діяльність підлягає втручанню з боку держави, яка має інструменти впливу на діяльність банківських установ.

До основних внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банку належать:

- фінансове планування;
- фінансовий аналіз;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль.

Основними зовнішніми методами забезпечення фінансової безпеки банку є:

- банківське регулювання;
- банківський нагляд;
- банківський контроль

Основним внутрішнім методом забезпечення фінансової безпеки банку являється управління фінансами – фінансовий менеджмент. Фінансовий менеджмент банку має цілий ряд особливостей, обумовлених безпосередньо природою банківської діяльності. На відміну від підприємств, які здійснюють виробництво товарів та послуг, торгівлю, банки є фінансово-кредитними

установами, а основним видом їх діяльності – діяльність на фінансових ринках. Отже, фінансові операції – це основа діяльності банків.

Управління фінансами банку являє собою, з одного боку, управління його операціями, а з іншого – це взаємозалежний процес, в якому відокремлюють управління ліквідністю, частково – управління фінансовими ризиками, прибутковістю й ефективністю при виконанні окремих видів банківських операцій.

Фінансовий менеджмент як система економічного управління - це сукупність організаційно-структурної підсистеми (об'єкта й суб'єкта управління), функціональної підсистеми (інструменти управління) та підсистеми забезпечення.

Об'єктом управління є безпосередньо банк з усіма аспектами його фінансової діяльності, зокрема капітал, залучені й позикові ресурси, активи, фінансовий інструментарій, ліквідність і платоспроможність, банківські продукти й операції, фінансові результати й податки.

Суб'єктами управління можна вважати відповідальну особу або групу осіб, які мають право ухвалювати рішення і відповідають за ефективність процесу управління банківською установою.

Окремо виділяють блок забезпечення процесу управління фінансами. До його складу входять такі підсистеми:

1) нормативне забезпечення, яке розподіляється на зовнішнє – закони, постанови, накази та ін. та внутрішнє – інструкції, методичні вказівки, нормативи, норми, які розробляються банком і регулюють його фінансову діяльність;

2) інформаційне забезпечення – економічна, комерційна, фінансова та інша звітність;

3) технологічне забезпечення;

4) кадрове забезпечення.

Щодо інструментів управління банком, то, на думку більшості авторів, інструментами є функції фінансового менеджменту [8,9,27,29,30,33]. Відповідно до процесного підходу виділяють такі взаємозалежні функції:

- фінансове планування;
- фінансовий аналіз;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль.

Функціональну модель фінансового менеджменту банку можна подати у вигляді схеми, яка наведена на рис.7.1. Ця схема є стандартною і подається в більшості літератури з фінансового менеджменту.

Однак в деяких джерелах виділяють такі види контролю: попередній, поточний та наступний. Подібний розподіл досить логічний і базується на загальноприйнятому переліку видів фінансового контролю. Ці види контролю використовуються, як правило, на рівні державних фінансів, тому при розгляді банку необхідно використовувати поняття стратегічного, поточного та оперативного контролю.

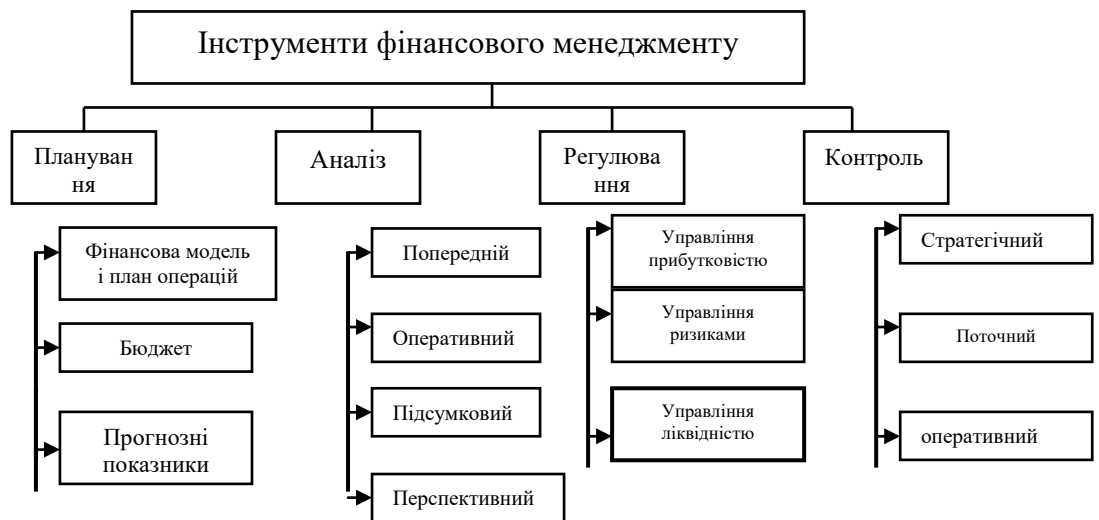

Рис. 7.1. Інструменти фінансового менеджменту в банку

Розглянемо докладніше сутність кожного інструмента фінансового менеджменту.

Фінансове планування – це управління процесами створення, розподілу й використання фінансових ресурсів банку, яке реалізується за допомогою розробки фінансових планів. Воно базується на стратегічному плані банку (визначенні місії, мети, концепції розвитку) і на тактичному плані (бізнес-плані, що визначає конкретні заходи, необхідні для досягнення стратегічних цілей). Фінансовий план містить:

1) розробку фінансової моделі банку;

формування прогнозного балансу ресурсів і вкладень, розрахунок прогнозних фінансових результатів, складання плану руху капіталу, плану банківських операцій, плану розробки і впровадження нових банківських продуктів та послуг;

формування бюджету банку на рік за його видатковою і дохідною частинами;

2) встановлення лімітів видатків на утримання банку, визначення мінімальної маржі та прибуткової частини бюджету, розрахунок податкових платежів і обов'язкових відрахувань;

3) розрахунок прогнозних показників і нормативів.

Фінансовий аналіз є однією з основних функцій фінансового менеджменту. Фінансовий аналіз - це процес дослідження фінансового стану та основних результатів фінансової діяльності банку з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості й забезпечення ефективного розвитку. Його важливість пояснюється тим, що дані аналізу використовуються як основа для інших інструментів фінансового менеджменту банку.

Основними завданнями фінансового аналізу є:

1) визначення показників і нормативів діяльності банку, встановлених зовнішніми регулювальними органами;

2) визначення й аналіз показників, які характеризують процес управління активами і зобов'язаннями банку в цілому та управління окремими видами його активних операцій з урахуванням забезпечення ліквідності вкладених коштів;

3) визначення й аналіз показників, які характеризують процес управління комісійними і торговельними операціями банку;

4) визначення внутрішніх показників і нормативів, що регулюють ступінь ризику банківських операцій, зокрема ризику ліквідності;

5) визначення й аналіз показників прибутковості діяльності банку та ефективності процесу управління капіталом (власними коштами) банку;

6) визначення й аналіз показників ефективності окремих підрозділів банку та окремих видів операцій, аналіз факторів, які впливають на показники ефективності.

Наступним інструментом є управління. *Управління* – це об'єктивний процес, основою якого є визначення меж відхилень, яке здійснюється за допомогою різноманітних методів і відповідних інструментів для досягнення певної мети, що передбачає вплив на об'єкт управління для усунення відхилень від заданих параметрів (графіків, планів, установлених норм і нормативів).

Специфіка банківської діяльності вимагає визначення в складі фінансового управління таких функцій: оперативне управління прибутковістю банку; оперативне управління фінансовими ризиками банку;

оперативне управління коштами з метою підтримки необхідного рівня ліквідності.

Фінансовий контроль – це система контролю, яка забезпечує концентрацію контролюючих дій на найбільш пріоритетних напрямках діяльності банку, своєчасне виявлення відхилень фактичних її результатів від передбачених бюджетами і прийняття оперативних управлінських рішень, які забезпечують нормалізацію стану банківської установи.

Фінансовий контроль зводиться до перевірки відповідності результатів діяльності банку заданим параметрам і включає контроль за дотриманням нормативів ліквідності банку, лімітів і показників, установлених з урахуванням різноманітних фінансових ризиків, а також контроль за виконанням планових завдань, які відображають необхідні обсяги та ефективність операцій банку.

Інформаційною базою фінансового менеджменту є внутрішня інформація бухгалтерського обліку (фінансового, управлінського, статистичного), внутрішньобанківська правова й нормативна бази, зовнішня економічна інформація (фінансова, макроекономічна, статистична), правова й нормативна бази законодавчих і регулюючих органів.

Як вже зазначалося, виділяють:

- 1) оперативний контроль – контроль за виконанням затверджених бюджетів;
- 2) поточний контроль – контроль поточних фінансових планів;
- 3) стратегічний контроль – контроль фінансової політики та її цільових показників.

Фінансова безпека як економічна категорія містить у собі поняття фінансової стабільності. У цілому, фінансова стабільність комерційного банку є важливою умовою забезпечення його фінансової безпеки.

У роботах, присвячених даному питанню, автори також розподіляють методи забезпечення фінансової стабільності на внутрішні й стабілізуючі: внутрішні методи забезпечення фінансової стабільності можуть бути розподілені на регулюючі (управління активами й пасивами; оптимізація ресурсів, диверсифікація діяльності, оптимізація організаційно-функціональної структури банку) і стабілізуючі (капіталізація банку, формування страхових резервів, ефективність менеджменту, підвищення прибутковості, зниження рівня ризиків та ін.)

Зовнішні методи безпеки банків однією з важливих груп інструментів забезпечення фінансової безпеки банків є зовнішні інструменти, до яких належать:

- банківське регулювання;
- банківський нагляд;
- банківський контроль.

Інший підхід до класифікації зовнішніх інструментів впливу на банки й банківську систему, яка як і у випадку із внутрішніми інструментами, пропонує розподіляти їх на дві групи:

- регулюючі;
- стабілізуючі;

Група регулюючих факторів містить у собі такі інструменти:

- грошово-кредитні;
- правові;
- економічні (нормативні й податкові).

Стабілізуючі фактори складаються із:

- адміністративних методів, що містять у собі реєстрацію й ліцензування, а також методи впливу на банки;
- звітності банків і оцінки їх діяльності;
- реорганізації й реструктуризації банків.

Використання зовнішніх інструментів забезпечення фінансової безпеки банків спрямоване на:

1) створення законодавчих та інших умов, які, з одного боку, дозволяють банкам реалізувати свої економічні інтереси, а з іншого – створюють умови для недопущення перевищення певного критичного рівня ризикованості їх діяльності;

2) вплив на операції комерційних банків шляхом грошово-кредитного регулювання, яке у свою чергу впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, а також на обсяг ресурсів банків;

3) забезпечення ефективного банківського нагляду згідно з базовими принципами Базельського комітету й чинного законодавства України, шляхом інтеграції початкового контролю, безвиїзного нагляду, виїзного контролю і системного аналізу діяльності банку.

Одним з базових елементів впливу на фінансову безпеку банків є банківське регулювання. Банківське регулювання є система специфічних правил поведінки нормативного характеру, сформульованих державними

органами, іншими владними структурами, а також недержавними саморегулюючими організаціями, метою яких є обмеження банківської активності, в основному банківських операцій.

Банківське регулювання - це сукупність різноманітних методів і засобів (інструментів), за допомогою яких держава впливає на діяльність банків для реалізації цілей грошово-кредитної політики і здійснює нагляд (контроль) за дотриманням банками встановлених вимог.

Але є і інша думка, що банківським регулюванням вважається система заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі .

Відповідно до Закону України "Про Національний банк України" банківське регулювання – одна з функцій Національного банку, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Отже, банківське регулювання є системою заходів, за допомогою яких держава через центральний банк або інший уповноважений орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі, створюючи необхідні умови для формування достатнього рівня фінансової безпеки банків і банківської системи в цілому.

До основних завдань банківського регулювання належать:

1) підтримка стабільності й довіри до банківської системи шляхом забезпечення платоспроможності банківських структур, попередження системного ризику, тобто ризику того, що банкрутство одного або декількох банків спричинить кризу всієї банківської системи;

2) захист вкладників та інших клієнтів банківської системи від надмірного ризику збитку та інших видів шкоди, яка виникає внаслідок банкрутства, шахрайства, зловживань, маніпуляцій та інших посадових правопорушень з боку постачальників фінансових послуг (індивідуальний ризик);

3) забезпечення ефективного, надійного й результативного функціонування фінансових ринків, включаючи правильну роботу конкурентних ринкових сил (стимулювання ефективності системи).

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно розподіляються на *превентивні* і застосовуються для

попередження можливих негативних наслідків від тієї або іншої економічної ситуації, і *протекційні*, які застосовуються для захисту від уже існуючих ризиків.

До превентивних заходів можна віднести:

- вимоги до розміру й структури власного капіталу банку;
- вимоги до ліквідності;
- диверсифікованість банківських ризиків;
- обмеження списку дозволених операцій.

В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні визначений перелік з 13 обов'язкових економічних нормативів, які поділяються на нормативи капіталу, ліквідності, ризику й відкритої валютної позиції.

До протекційних заходів належать такі:

- створення системи гарантування вкладів;
- формування банками резервів для покриття кредитних та інших ризиків;
- рефінансування центральним банком комерційних банків;
- допомога інших державних органів.

У науковій літературі передбачені й інші підходи до класифікації методів банківського регулювання: економічні й адміністративні.

Економічні методи включають нормативні (встановлення кількісних нормативів, розмірів обмежень або пільг) і коригувальні (застосування впливу на конкретну ситуацію). Вони спрямовані на досягнення економічних цілей, а саме: цільового кредитування, визначення норм обов'язкових резервів та ін.

Суть *адміністративних методів*, а саме вони займають основне місце в організації банківського регулювання, може бути виражена за допомогою:

- 1)установлення певного порядку дій в сфері державного управління;
- 2)заборони певних дій;
- 3)надання можливості для вибору дій, тобто жорсткий варіант дозволів, розрахований на поведінку посадових осіб, які зобов'язані вибрати один із передбачених адміністративно-правовою нормою варіантів дій у відповідних умовах;
- 4)надання можливості діяти на свій розсуд, тобто "м'який" дозвіл, який розрахований переважно на громадян, яке було розглянуто у 2 та 3 главах.

Велике значення для забезпечення ефективності банківського регулювання має правове забезпечення

Одним з найважливіших зовнішніх методів забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки банків є здійснення банківського нагляду. Відповідно до Закону України "Про Національний банк України" *банківський нагляд* – це система контролю й активних дій Національного банку, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами в процесі їх діяльності законодавства України й установлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи й захисту інтересів вкладників.

Головними завданнями, які стоять перед системою банківського нагляду, є:

1) гарантія стабільності банківського сектора для підвищення економічного зростання країни;

2) захист вкладників, які розміщують свої кошти в банках. Це завдання пов'язане з підтримкою довіри громадськості до банківської системи, втрата якої зумовлює послаблення останньої й такі макро-економічні наслідки, як скорочення грошової пропозиції розпад системи платежів, економічна нестабільність у державі; ,

3) підвищення конкуренції в банківському секторі. Банківські закони й положення повинні бути спрямовані на заохочення конкуренції й попередження монополії й дій, які перешкоджають конкуренції,

4) підвищення ефективності банківської справи справедливий розподіл кредитів в економіці. Банківська систем повинна відповідати вимогам суспільства до якості фінансових послуг, які задаються за прийнятною ціною. Кошти повинні надходити а економічні сектори, які можуть використовувати їх найбільш продуктивно й ефективно.

До системи наглядової діяльності в Україні належать кілька основних напрямків, а саме:

1) державний нагляд, який здійснюється Національним банком;

2) внутрішній банківський контроль (внутрішній аудит), що проводиться відповідною службою банківської установи;

3) зовнішній аудит, який проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

Існує кілька різних моделей здійснення нагляду за банківськими установами в процесі їх діяльності. Основними моделями банківського нагляду є моделі, засновані на:

- виїзному інспектуванні банків співробітниками органів банківського нагляду. Така модель нагляду існує в Італії, Франції, Японії й США;
- аналізі матеріалів зовнішнього аудиту банку. Така модель нагляду використовується у Великобританії Німеччині;
- використанні матеріалів як власного виїзного інспектування так і зовнішнього аудиту (Канада);
- встановленні жорстких вимог до публічної звітності, так званої моделі ринкової дисципліни. Ця модель нагляду в 1996 р. вперше була запроваджена в Новій Зеландії.

Законодавство України визначає два види банківського нагляду за банками:

- виїзне інспектування;
- безвиїзний контроль.

Завданням виїзного інспектування є оцінка адекватності капіталу, якості активів, менеджменту, рівня прибутковості й ліквідності. При проведенні виїзного інспектування інспектори визначають внутрішньобанківську документацію, проводять зустрічі з персоналом банку для того, щоб одержати більш детальну інформацію про систему проведення операцій та управління. Вони також вивчають матеріали внутрішнього й зовнішнього аудиту, аналізуючи отриману інформацію, оцінюють загальний стан фінансово-кредитної установи.

Однією з функцій виїзного інспектування є обговорення проблем з керівництвом банку, шляхів їх вирішення, а також оцінка ступеня усвідомлення керівництвом банку певних ризиків.

Для того, щоб одержати динамічну картину стану банку між виїзними перевітками, органи нагляду використовують регулярну статистичну звітність, а також покладаються на безвиїзний нагляд і моніторинг. Кожний квартал банк надає розширений звіт, в якому відображає інформацію про структуру й строки погашення активів, пасивів і капіталу, а також про джерела доходів і видатків. Звіт містить у собі інформацію про проблемні й непрацюючі активи, про позабалансові операції й умовні зобов'язання.

Завдяки розширеному звіту, а також таким регулярним звітам, як звіти про управління ризиками, банківський нагляд має доступ до великого обсягу

інформації, яка дозволяє проводити безперервний аналіз і моніторинг динаміки фінансового стану банку. Моніторинг та аналіз дозволяють органам нагляду визначати, з якими проблемами може зіткнутися дана банківська установа в найближчому майбутньому. Такий нагляд дозволяє виявити загальні негативні тенденції банківської системи й вжити заходів щодо запобігання кризових ситуацій.

У квітні 1997 р. Базельський комітет сформулював основні принципи ефективного банківського нагляду з банківського регулювання:

1. Основною метою нагляду є зменшення ризику втрат для вкладників та інших кредиторів, а також підтримка довіри до фінансово-банківської системи.

2. Органи нагляду повинні сприяти організації ринкової дисципліни за рахунок встановлення ефективного корпоративного керівництва, а також збільшенню прозорості ринку для полегшення контролю.

3. Для ефективного виконання своїх обов'язків співробітники наглядових органів повинні мати операційну незалежність, кошти й повноваження для одержання інформації як на місці, так і дистанційно, а також повноваження для виконання прийнятих ними рішень.

4. Органи нагляду повинні знати природу банківських операцій і контролювати, наскільки це можливо, ризики, з якими зустрічаються банки у процесі діяльності.

5. Ефективний банківський нагляд вимагає оцінки рівня ризику окремих банків і відповідного розподілу ресурсів;

6. Органи нагляду повинні бути впевнені в тому, що ресурси банків, зокрема статутний капітал, кваліфіковане керівництво, ефективна система внутрішнього контролю й бухгалтерської звітності, достатні для того, щоб банки брали на себе той чи інший ризик.

7. Необхідним є тісне співробітництво з органами нагляду інших країн, особливо при проведенні міжнародних банківських операцій.

Останньою групою зовнішніх інструментів забезпечення фінансової безпеки банків згідно з базовою класифікацією є банківський контроль. Більшість економічних словників зовнішній банківський контроль визначають як контроль з боку центрального банку за діяльністю комерційних банків

Специфіка контролю над банками і банківською діяльністю з боку держави обумовлена низкою особливостей, які властиві банківському сектору, а також його роллю в безпеці країни:

1. Банківська система опосередковує проходження платежів практично всіх економічних суб'єктів.

2. Для банківської системи характерний високий рівень системного ризику, який поширюється не тільки безпосередньо на банківську систему, але й на всю економіку країни.

3. Банківський сектор через певні причини є одним із найбільш кримінальних економічних сегментів.

4. Грошові потоки, що проходять через банківські канали, підлягають контролю з боку органів фінансового контролю й правоохоронних органів.

Отже, від ефективної організації зовнішнього контролю над банками залежить фінансова безпека не тільки банків і банківської системи, але й національна безпека. Усе це обумовлює існування різноманітних форм державного контролю за банківською діяльністю. Залежно від часу здійснення банківський контроль розподіляється на *попередній і наступний*. *Попередній контроль* передуює виконанню певних грошово-розрахункових операцій. *Наступний контроль* полягає у вивченні результатів здійснення банківських операцій .

У результаті можна виділити такі напрямки банківського контролю:

- контроль за веденням касових операцій на підприємствах;
- контроль при проведенні кредитних операцій;
- контроль при проведенні гарантійних операцій;
- валютний контроль, який здійснюється уповноваженими банками агентами валютного контролю.

Сутність та основні складові безпеки банків значна кількість проблем у сфері забезпечення фінансової безпеки банків призводить до зниження ефективності їх діяльності. Основними проблемами є такі: банки недостатню увагу приділяють контролю над ризиками; уповільнена реакція на кризові ситуації; нездатність здійснювати ефективне фінансове управління.

Система фінансової безпеки банку – це сукупність фінансових важелів і методів діагностики, а також нейтралізації кризових явищ для забезпечення стабільної і ефективної діяльності банківської установи. Вона повинна вирішувати такі завдання:

- 1) здійснення моніторингу фінансового стану банку для раннього виявлення ознак його кризового стану;
- 2) визначення масштабів кризового стану;
- 3) дослідження основних факторів, що обумовлюють кризовий стан банку;
- 4) розробка і реалізація заходів щодо запобігання криз;
- 5) контроль за виконанням заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банку й оцінка отриманих результатів;
- 6) забезпечення стабільної та ефективної діяльності банку як в короткостроковому, так і довгостроковому періодах.

Втрата контролю над станом зовнішнього і внутрішнього середовищ обумовлює розвиток кризових ситуацій у банку. Головною проблемою є те, що про необхідність забезпечення фінансової безпеки згадують тільки тоді, коли вже неможливо уникнути кризи. Тому необхідно інтегрувати систему фінансової безпеки безпосередньо в систему управління банком, що дасть можливість не тільки вживати заходи щодо нейтралізації кризових явищ у діяльності банку, але й здійснювати поточний моніторинг кризового середовища з метою більш швидкого реагування на загрози, що виникають. Це також дозволить впливати на ефективність діяльності банку шляхом оптимізації фінансового управління. Можна виділити такі компоненти системи фінансової безпеки банку:

Мета – забезпечення стабільної, безкризової та ефективної діяльності банку.

Функції:

- визначення потенційних проблем, до складу яких входять такі параметри, як ідентифікація проблеми, оцінка її масштабів, визначення факторів, що призвели до виникнення проблеми і можуть погіршити ситуацію;
- усунення проблем – вибір необхідних важелів впливу на проблему, а також визначення методів її усунення;
- контроль результативності – аналіз ефективності здійснених заходів і повторна перевірка наявності даної проблеми;
- забезпечення ефективного фінансового управління шляхом використання відповідного фінансового інструментарію та специфічних методів фінансового управління.

Ключові підсистеми системи забезпечення фінансової безпеки банку відображені в загальній структурі системи фінансової безпеки банку, яка зображена на рис 7.2.

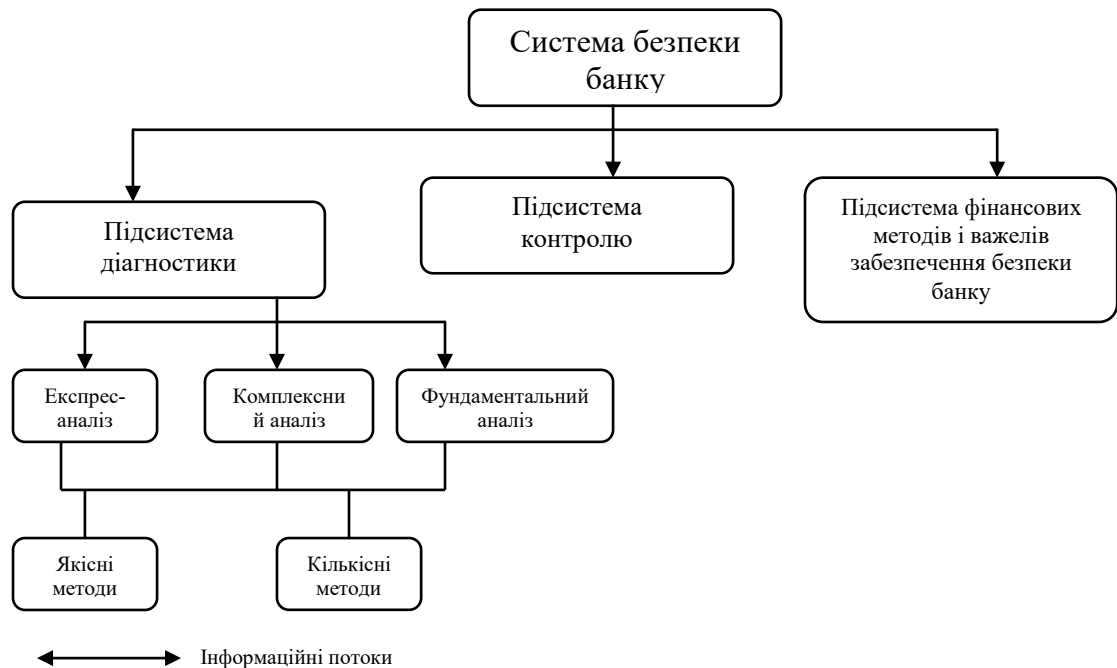

Рис. 7.2. Система безпеки банку

7.2. Принципи забезпечення банківської безпеки

Система забезпечення фінансової безпеки банку базується на таких принципах:

1) *мінливості*. Будь-який банк у результаті допущених помилок у фінансовій і управлінській сферах може стати жертвою кризи. Цей принцип пояснює необхідність здійснення діагностичних, а також превентивних заходів щодо забезпечення стабільної й ефективної діяльності банку;

2) *об'єктивності*. Аналітик, який оцінює вірогідність зниження рівня фінансової безпеки, а також виникнення кризової ситуації, повинен робити це на основі певної методики аналізу, а не своїх суб'єктивних міркувань;

3) *обачності*. Принцип передбачає, що формування думок відбувається в умовах невизначеності, тому слід уникати збільшення або зменшення вірогідності настання кризи або порушення фінансової рівноваги;

4) *безперервності й оперативності*. Процес забезпечення фінансової безпеки банку повинен здійснюватися на постійній основі, що дозволяє

своєчасно відреагувати на появу негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища;

5) *конфіденційності*. Результати діагностики вірогідності настання криз і зниження фінансової стійкості повинні бути комерційною таємницею банку, оскільки розголошення даних може викликати негативну реакцію клієнтів, партнерів, контрагентів та інвесторів;

6) *комплексності та системності*. Оскільки фактори, які спричиняють зниження рівня фінансової безпеки банку, обумовлені різними причинами, необхідно оцінювати фінансову ситуацію як взаємодію комплексу змінних усередині організації, відстежуючи при цьому вплив зовнішнього середовища і зміни його стану;

7) *явності в інтерпретації результатів*. Результати аналізу та рекомендації щодо забезпечення фінансової безпеки банку повинні бути чіткими та зрозумілими, щоб уникнути неправильного їх розуміння, і, як наслідок, помилкових дій з боку керівництва

8) *альтернативності варіантів розвитку*. В умовах нестабільності зовнішнього середовища розвиток подій практично завжди має альтернативний імовірнісний характер. Існує безліч можливих результатів ухваленого рішення з різною вірогідністю їх настання. Тому, ухвалюючи рішення про вибір можливого варіанта усунення кризової ситуації, слід враховувати можливість багатоваріантного розвитку подій. Який з варіантів отримає розвиток заздалегідь невідомо. Отже, необхідно розробити декілька варіантів антикризових заходів і мати в запасі відповідні ринкові стратегії, як мінімум оптимістичну, найбільш вірогідну та песимістичну;

9) *дотримання компромісу між ступенем ризику і очікуваними результатами, або принцип виправданого ризику*. Багатоваріантність розвитку подій пов'язана з ризиком, який зумовлений тим, що неможливо передбачити як всі варіанти розвитку подій, так і вірогідність їх виникнення (фактор невизначеності). Отже, існує вірогідність ухвалення неправильного рішення. При цьому орієнтація на інноваційний розвиток, на агресивну ринкову стратегію пов'язана з підвищеним ризиком. Однак виграш у разі успіху може бути значним, що компенсує високу ризикованість. У ринковій економіці спостерігається прямо пропорційна залежність між результатом і рівнем ризику. Іншими словами, з ряду можливих альтернативних варіантів результат з великим очікуваним доходом є найбільш ризикованим. Водночас

необхідно зазначити, що ця залежність у загальному випадку має нелінійний характер і не завжди однозначна.

7.3. Методичні рекомендації щодо забезпечення банківської безпеки

Проведення правильної політики відносно забезпечення безпеки діяльності банку повинне спиратися на систему спеціальних заходів. Така система повинна поєднувати в собі:

1. Заходи по захисту матеріальних цінностей, довірених банку;
2. заходи з попередження порушень із боку персоналу банку;
3. заходи, протидіючі проведенню незаконних операцій зовнішніми користувачами.

Найчастіше зустрічаються злочини, які здійснюються службовцями банку, – це шахрайство.

Шахрайство – явище морального порядку. Бути абсолютно упевненим в моральній стійкості усіх службовців практично неможливо. Тому можливий єдиний шлях уберегти банк від випадків шахрайства – створити такий порядок, при якому посадовці і службовці банку співпрацюють між собою на розумній основі і захищають один одного від шахрайства.

У будь-якому банку має бути створена надійна система попередження шахрайства.

Рада директорів повинна виробляти основні напрямлення практичної діяльності банку і стежити за тим, щоб персонал банку сприяв реалізації тих заходів, які перешкоджають протизаконним операціям. Службовці банку мають бути упевнені, що вони, з одного боку, захищені від усіх шахрайських акцій у свою адресу, а з іншого боку, згідно діючому законодавству відповідають за свою халатність.

Заходи, спрямовані на попередження шахрайства, повинні забезпечувати виявлення тих, службовців, які нечисті на руку, некомпетентних або і те і інше разом.

Причиною багатьох шахрайських операцій стає недбале відношення керівництва до виконання своїх обов'язків.

Рівень успішної діяльності будь-якої установи залежить від його керівництва, цілей, які воно перед собою ставить, і його здібностей в досягненні цих цілей.

В основному в керівній політиці банку можна виділити наступні основні напрями роботи :

1. Розробка основних планів роботи.
2. Організація роботи банку, що дозволяє реалізовувати ці плани.
3. Управління банком, зорієнтоване на таку організацію роботи.

Попередження шахрайства багато в чому залежить від того, наскільки добре поставлений підбір персоналу, забезпечений функціональний контроль, здійснюються раптові перевірки директорами або сторонніми аудиторами, забезпечені боргові зобов'язання.

Підбір персоналу повинен проводитися з особливою ретельністю, оскільки банківські службовці мають «категорію ризику» вище за середній, коли деяка уявна або діюча потреба укупі з можливістю здійснення розкрадання може привести їх до скоєння злочину.

Можливість здійснення шахрайства відкривається там, де службовець втілений довірою, а запобіжні заходи, які могли б утримати його від спокуси і захистити ресурси банку, виявляються неефективними.

Певна операційна діяльність є присутньою в кожному банку незалежно від його розміру. Кількість видів такої діяльності і число здійснюваних операцій визначають число функціональних відділів, у рамках яких повинна групуватися і організовуватися робота. У невеликих банках має місце часткове накладення одних обов'язків на інші, що не зовсім бажано з точки зору попередження шахрайства.

Проведення функціонального контролю за робітниками відділу нині носить адміністративний характер. Порядок контролю виробляється з метою постановки завдань і припису загальних методів їх виконання для надійного і вірного ведення справ в усіх структурах банку. Його успіх або провал залежить великою мірою від видів, характеру і числа напрямів, по яких він проводиться, а також від способів, якими цей порядок реалізується на практиці.

Правила і методи, якими слід керуватися, залежать великою мірою від розміру банку. Проте в будь-якому випадку необхідно приділяти увагу таким речам, як спільні організовані акції і спільний внутрішній контроль.

Кожна система внутрішнього контролю на виправдання своєї назви повинна забезпечувати організацію і порядок. Дозволити одному службовцеві мати повний контроль за важливою сферою діяльності банку без перехресної перевірки іншим службовцем – означає дати йому можливість, якщо він не встоїть перед спокусою, вчинити і приховати шахрайство.

Важливим аспектом внутрішнього контролю треба вважати розробку методів і процедур, необхідних для перевірки отримуваних результатів і забезпечення захисту активів банку.

Особливу увагу слід приділити експертизі активів, оцінці методів управління і їх відповідності банківському закону і нормативним актам – головним чином для того, щоб визначити міру їх відповідності надійною і здорової банківській політиці і діяльності. Аудит банку проводять з метою підтвердження правильності інформації про активи і пасиви, їх відповідності обліковим документам.

Система контролю повинна виконувати наступні операції:

1. Звіряння робочих відомостей активів, пасивів і сумарних активів за вирахуванням усіх зобов'язань з відповідними контрольними рахунками, що містяться в загальній бухгалтерській книзі.
2. Фізичний підрахунок забезпечення кредиту.
3. Огляд усіх інших активів, пасивів і сумарних активів за вирахуванням усіх зобов'язань.
4. Пряму перевірку активних і пасивних рахунків як з позичальниками, так і з вкладниками.
5. Аудит рахунків доходів, витрат і сумарних активів за вирахуванням усіх зобов'язань.
6. Підготовку податкових декларацій.
7. Вироблення рекомендацій відносно підвищення ефективності контролю за операціями.

Тільки при звіренні банківських відомостей з вкладником або позичальником можливе виявлення помилок, зроблених як умисно, так і ненавмисно. Без їх перевірки можна покладатися тільки на попередні бухгалтерські баланси, узяті з усіх позикових рахунків і рахунків вкладників, і їх звіряння з тими, що відповідають контрольними рахункам в загальній бухгалтерській книзі.

Встановлення ефективної системи контролю проти шахрайства в малому банку у багатьох відношеннях представляється важчим, ніж у великому. Проте аналіз випадків шахрайства показує, що практичні запобіжні заходи, до цього що не застосовувалися у багатьох малих банках, стають можливими, коли цьому питанню приділяється увага. Високоєфективний захист можна встановити з невеликими витратами. Введення одного разу система не порушуватиме ритм роботи банку.

Проблема малого банку полягає в тому, що часто представляється неможливим розподілити роботу так, щоб не було часткового збігу обов'язків і зосередження їх у однієї людини. Статистика свідчать, що шахрайські операції в малих банках трапляються частіше, ніж у великих. Це обумовлено в першу чергу частковим збігом обов'язків.

Трудність, що іноді має місце в невеликому банку, полягає в тому, що, коли стають відомі нові важливі методи контролю шахрайства, нічого не робиться, щоб їх реалізовувати, із-за близьких відношення між службовцями, інертності з боку керівництва і просто недоліку необхідних знань.

Система контролю повинна виконувати наступні функції:

1. Підрахунок грошової готівки у касирів, що є в обігу векселів, підтвердження правильності балансів банку.
2. Контроль системи бухгалтерського обліку.
3. Пряму перевірку депозитних рахунків і нереалізованих позикових залишків.

Кожен посадовець у банку повинен оберігати банк від шахрайства і всіляко сприяти проведенню політики в його інтересах. Будь-яке використання, навіть тимчасове, грошей, фондів або кредитів в інтересах сторонніх осіб або організацій на противагу інтересам свого банку стає умисним зловживанням.

Посадовець або службовець повинні точно виконувати наступні правила:

1. Кожен вчинок, що стосується грошей або іншої власності банку, повинен здійснюватися виключно на користь банку.
2. У ситуації, пов'язаній з грошима або іншою власністю, слід керуватися загальноприйнятою практикою, яка вироблялася кращими банкірами, маючим за плечима багаторічний досвід роботи. Будь-яка інша поведінка негожа.

Щоб попередити шахрайські операції у банку, необхідно поставити заслони на шляху здійснення протиправних дій службовцями.

Передусім необхідно як можна частіше проводити різного роду перевірки як готівкових коштів, так і бухгалтерської документації.

Заходи, сприяючі попередженню розкрадань грошових коштів з кас :

1. Посадовці або змінні касири роблять часті неоголошені підрахунки грошової готівки, що знаходиться у касирів і в сховищах, з наданням відповідної звітності директорам.

2. Робота в касі має бути якомога менше пов'язана з бухгалтерськими і обліковими операціями, вироблюваними у банку.

3. Касирам не можна займатися бухгалтерською проводкою в гросбусі, індивідуальних і ощадних регістрах, а також видачею депозитних сертифікатів.

4. Не допускати інших осіб, окрім касира, оперувати грошовою готівкою.

5. Грошові документи касира, що підлягають проводці по рахунку, необхідно часто перевіряти, і між платіжними днями в цих документах не повинно бути його власних чеків, а також чеків інших службовців.

6. Потрібно повне звірення перекладів між касирами.

7. Касирам не можна засвідчувати достовірність відміток на чеках вкладників і потім самим оплачувати ці чеки. Достовірність відмітки має бути засвідчена іншим службовцям.

8. Усі дебетові меморандуми, що готуються касирами, необхідно до їх проводки по рахунках стверджувати у якого-небудь посадовця.

9. Усі дебетові і кредитові записи, що проходять через касира, повинні належним чином ідентифікуватися як ті що пройшли його операційну обробку. На усіх запакованих грошах слід ставити ініціали і дату приміщення грошей в упаковку.

10. Іноді необхідно перевіряти бланки про внесок депозиту на предмет відповідності дат після їх проводки. Ця операція допомагає виявити «перекриття» депозитів.

11. Персональні і ощадні розрахункові книжки не повинні зберігатися у касирів, не дивлячись, що деяким вкладникам це зручно.

12. Заборонити касирам залишати великі суми грошової готівки на очах у публіки або службовців банку.

13. Касири не повинні мати доступу до документів клірингових будинків, транзитних документів, документів централізованої перевірки і бухгалтерських записів.

14. Касири зобов'язані особисто стежити за збереженням грошової готівки.

15. Переклади грошової готівки між касирами необхідно здійснювати тільки по реквізитах. Використання реквізитів для таких перекладів попереджає помилки, пояснити які потім ніхто не може.

16. Гроші, що приймаються касирами по перекладу, повинні мати на упаковці касову печатку і дату перекладу. Тільки після їх перевірки можна приступати до розпаковування.

17. Усі відправлення грошових коштів повинні проходити перевірку посадовцем, з тим щоб фіктивні переміщення грошових коштів не могли використовуватися касиром для тимчасового відновлення присвоєної готівки.

18. Уся щоденна різниця, що не виявляється в касі, повинна негайно балансуватися дебетом або кредитом по належному рахунку (недоліків і надлишків) в grosбуху. Ці записи підтверджуються посадовцем, а не касиром.

19. Зміни у бланках про внесок депозитів не допускаються. Поправки повинні робитися по дебетовому або кредитовому запису з належним повідомленням клієнтів.

20. У касирів не повинні зберігатися оплачувані готівки банківські рахунки, призначені для доставки.

21. Грошові документи, що підлягають проводці по рахунку, необхідно реєструвати в додатковій обліковій книзі і офіційно стверджувати.

Фіктивні позики можна запобігти шляхом оплати усіх позикових коштів чеком, підписаним службовцем банку, або шляхом зарахування вирученої суми в кредит рахунки клієнта так, щоб надходження можна було б простежити. Крім того, звіти про кредитні операції не повинні складатися посадовцем, кредитуванням, що займається. Достовірність усіх нових позик має бути засвідчена посадовцем; особа ж, призначена представляти на розгляд раді директорів звіт про усі позики, повинна зіставляти загальну суму нових позик із загальним дебетом цих позик, записаним у бухгалтерській книзі. Касирам повинно бути заборонено оплачувати готівкою чеки по позикових коштах без підтвердження передатного запису ремітенту на обороті чека. Дуже часто шахрайство відбувається, коли посадова особа або персонал відділу позик надають касирам для оплати чеки фіктивних позик, кажучи, що «клієнт в даний момент чекає в іншому місці».

Книги обліку купонів для позик, повторно оплачуваних купоном (звичайно це позики з погашенням на виплат або позики під нерухомість), повинні відправлятися по пошті на домашню адресу клієнта не посадовцем, який займається кредитуванням, а будь-яким іншим працівником банку, що ж до реєстраційних книг, то жодна з них ні в якому разі не повинна вирушати

поштою на адресу якого-небудь банківського працівника або у відділ загальної доставки при якому-небудь поштовому агентстві.

Для попередження шахрайства в кредитному відділі необхідно забезпечити такий стан речей, щоб під постійним контролем знаходилися як довірені банку цінності, так і банківські службовці, які повинні неухильно виконувати усі приписи, серед яких повинні мати місце наступні:

1. Забезпечені векселі і усі пролонгації по них повинні складати за поруку, що зберігається банком.

2. Не дозволяти банківському службовцеві, що відає інкасо чеків і інших документів, готувати і посилати поштою повідомлення по векселях.

3. Не дозволяти цьому банківському службовцеві накопичувати у себе великі суми готівки.

Не дозволяти цьому банківському службовцеві обробляти інкасовані векселі.

5. По усіх звільненнях за порук мати підписи боржників.

6. Стежити за здійсненням подвійного контролю над за порукою.

7. Звертатися за перевіркою записів про накопичення і за підготовкою пробного балансу векселів до службовців другого відділу.

8. Не дозволяти банківському службовцеві, що відає інкасо чеків, приймати векселі або чеки з проставленим бланковим індосаментом.

9. Вимагати від касирів, щоб вони не оплачували готівкою чеки клієнтів, що представляють службовців, що відають векселями.

Крім того, в кредитному відділі необхідно виконувати наступні заходи:

1. Узяти під суворий контроль векселі і опечатати усі за поруки.

2. Перевіряти і оцінювати за поруку, що надається.

3. Періодично готувати пробний баланс усіх векселів.

4. У разі наявності позик під нерухомість необхідно ретельно перевірити наступне:

- а) упевнитися в юридичному праві позичальника на об'єкти нерухомості;

- б) застава або акт передачі на зберігання мають бути записані у відповідному виді;

- в) в картотеці повинен знаходитися прийнятний документ про правовий титул власника власності;

- г) в картотеці повинне знаходитися свідоцтво про сплату податків.

5. Слід перевіряти, щоб закладені цінні папери були зареєстровані на ім'я позичальника, а у разі, якщо вони зареєстровані на інше ім'я, в картотеці повинен знаходитися довірочний лист від власника.

6. Перевіряти вірність заповнення, підписання і засвідчення призначень і доручень.

7. Докладати про усі незабезпечені заборони, виявлених в картотеці.

8. Відмічати позики, що перевищують максимальну суму, яку банк може надати одному позичальникові, групуючись на банківській капіталізації.

9. Перевіряти усі рішення, що стосуються надання позик підприємствам і організаціям.

10. Перевіряти журнал векселів і платіжних документів і щоденний журнал виплат по векселях, порівнювати записи в них із статтями в загальній бухгалтерській книзі.

Основний спосіб запобігання шахрайським операціям з цінними паперами полягає в забезпеченні надійного зберігання цінних паперів і здійсненні контролю за операціями з ними.

Під час перевірки що належать: банку цінних паперів важливо визначити їх істинного власника і розкрити будь-які перехідні операції.

Щоб захистити банк від спекуляцій з цінними паперами за допомогою використання банківських рахунків по брокерським операціям, банках слід домагатися регулярного отримання звітів про брокерських рахунки і передачі їх в оригінальному заклеєному конверті на ревізію не тому працівнику, який веде контроль за операціями, а якому-небудь іншому.

Щоб забезпечити банк від крадіжки частини виручки, отриманої від продажу цінних паперів клієнтів, необхідно розподіляти контроль за такими операціями між кількома працівниками. Іншими словами, не слід дозволити одному працівникові приймати доручення на купівлю/продаж, організовувати купівлю/продаж, здійснювати контроль за цінними паперами, пов'язаними з цими операціями, якщо звітність по них не перевіряється періодично компетентною особою.

Для попередження перекладу фіктивних витрат на контрольному рахунку для компенсації крадіжок готівки необхідно забезпечити подвійний контроль за цінними паперами і ощадними вкладками і детально перевіряти операції по контрольному рахунку кваліфікованим бухгалтером з управлінськими функціями.

Попередити розкрадання засобів клієнтів, призначених для придбання цінних паперів, досить важко, оскільки контроль за операціями з цінними паперами здійснює одна людина. Якщо банківські контролери або ревізія керівників не розкривають угоди подібного роду і якщо шахрай досить розумний, щоб приховати свої незаконні дії, нестача може бути нескінченною. Оскільки операції цього типу недоступні для ревізій, що проводяться банківськими контролерами, відповідальність за ретельніші ревізії по перевірці таких операцій повністю лягає на плечі керівників.

ПІСЛЯМОВА

Організація та забезпечення функціонування та захисту банківської діяльності – важливий процес, від якого залежить ефективність банківської діяльності не тільки одного конкретного банку, а всієї банківської системи держави. Вона є складовою частиною інформаційної системи країни.

Інформаційна безпека відіграє важливу роль у забезпеченні важливих інтересів будь якої держави. Створення розвиненого і захищеного інформаційного простору є неодмінною умовою розвитку суспільства і держави.

Глибока структура та технологічна реформа у галузі інформатизації, що проходить зараз в Україні направлена на впровадження ряду важливих для банківської системи та держави автоматизованих інформаційних систем, мереж зв'язку і передачі даних, систем прийняття рішень та захисту.

Аналіз стану захисту інформації у банківській діяльності свідчить, що в цілому стан вирішення цієї проблеми в державі далекий від досконалості.

Тобто за умови розбудови інформаційного простору України і входження до світового інформаційного та економічного простору надзвичайної гостроти та актуальності набувають питання забезпечення інформаційної безпеки банків в Україні як однієї зі складових інформаційної безпеки держави.

Особливе занепокоєння викликає практично стихійний розвиток та використання мережі Internet, що створює сприятливі передумови для використання її можливостей злочинними у групуваннями,

Вирішення всіх визначених проблем та задач може затягнутися не на один рік, але необхідність їх вирішення обумовлена вимогами часу. Для вирішення всіх визначених проблем та задач необхідні зусилля всіх, хто зацікавлені у сприянні підвищення інформаційної безпеки у державі. Вирішення цієї проблеми дозволить підвищити також й ефективність безпеки банків. У кінцевому підсумку потрібно визначити, що на сьогодні теорія інформаційної безпеки - це одна із провідних наук, яка розвивається найбільш динамічно. Постійно з'являються нові напрямки досліджень, а вже наявні отримують ще більш глибоке наукове обґрунтування.

До перспективних напрямків варто віднести наступні:

- питання безпеки банківської діяльності;
- формалізацію положень комп'ютерної безпеки;
- розробку більш точніших моделей безпеки;
- оцінки ризиків у банківській діяльності;
- розробку засобів і методів протидії загрозам;
- питання забезпечення безпеки в Internet.
- питання безпеки обробки інформації мобільними користувачами.

У той же час слід зазначити, що зміст даного підручника висвітлює існуючий стан банківської безпеки і представляє комплексну, методологічно обґрунтовану концепцію захисту інформації у банківській діяльності.

На етапі нових економічних відносин та орієнтації на ринкову та європейську економіку, недосконалість існуючого законодавства породила абсолютно нову форму злочинів, що набули великого розмаху та виникають у межах легальної законної діяльності. Такі злочини та порушення дуже важливо викрити, бо вони практично не мають доказів. Коло жертв інформаційних та комп'ютерних злочинів дуже велике і в першу чергу це відноситься до банків. Швидке зростання конкурентної боротьби за ринки збуту товарів, послуг та клієнтів пов'язане з інформацією про об'єкти та суб'єкти, що можуть давати прибуток. У зв'язку з цим слід згадати висловлення Уінста Черчилля: "Хто володіє інформацією, той володіє світом". Але у наш час більш вдалим є вислів Л. Каханера: "Ми живемо вже не у столітті інформації. Ми живимо у століття розвідки".

При цьому слід враховувати, що однією з найбільш небезпечних загроз для економіки України є порушення в її фінансово-банківській системі. Система, яка склалася, потребує від банківських закладів прийняття першочергових заходів по підвищенню рівня своєї діяльності, поліпшення ефективності кредитування, корінної зміни кадрової політики, попередженню посягань кримінальних елементів на кошти банків та їх клієнтів. У цих умовах значно підвищується значення банківських підрозділів, які займаються забезпеченням безпеки та охорони. Слід враховувати, що недержавні суб'єкти економіки в порівнянні з державними структурами більш уразливі до протиправних позіхань з боку кримінальних структур і окремих конкурентних суб'єктів. Тому, значного поширення набули незаконні методи конкурентної розвідки. Згідно зі статистичними даними 94% інформації, на яку існували посягання з боку конкурентів, належать до комерційної таємниці — відомостей, пов'язаних з виробництвом, технологією, керуванням, фінансами та іншою діяльністю банків, втрата яких може завдати шкоди їх інтересам. Ось чому дуже гостро стоїть проблема захисту інформації та її складових частин. На наш погляд, без подальшого розвитку вітчизняного стратегічно важливого напрямку — забезпечення банківської безпеки — можливо просто втратити всю фінансову діяльність і ефективність у цій справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України.
2. Артемов В.Ю. Нормативно-правовий довідник з охорони інформації в Україні. У 4-х томах / Артемов В.Ю., Ленков О., Пашков А.С., Стаднік О.М., Хорошко В.О. - К.: Вид. ДУІКТ, 2010.
3. Барановський О.І. Фінансова безпека / Барановський О.І. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
4. Безопасность бизнеса: Справоч. Пособие / Под. ред. Ю.И. Когута. – К.: 1993.
5. Браїловський М.М., Хорошко В.О., Чирков Д.В., Шелест М.Е. Захист економічної інформації. Навчальний посібник / За редакцією професора В.О.Хорошка: – К.: НАУ, 2002. – 78 с.
6. Браїловський М.М. Захист інформації у банківській діяльності / Браїловський М.М., Лазарев Т.П., Хорошко В.О. К.: - ПВП «Задруга», 2003. – 158 с.
7. Винокуров Ю.О., Прутник Е.А. Комерційна таємниця банку та правове забезпечення її функціонування та захисту. – Донецьк: Донбас, 1999. – 100 с.
8. Вертузаєв М.С., Юрченко О.М. Захист інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу: Навч. посібник / За ред. С.Г. Лаптева. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 321 с.
9. Чайкович В.Ю. Основы безопасности информационных технологий / Чайкович В.Ю., Єршов Д.В. – М.: Изд.комп. «Сдиная Європа», 1994. – 202 с.
10. Головань С.М. Документаційне забезпечення робіт із захисту інформації з обмеженим доступом / Головань С.М., Дудикевич В.Б., Пархуць Л.Т., Хорошко В.О. – Львів: Вид. НУ «ЛП», 2005. – 288 с.
11. Головань С.М. Нормативно–правове забезпечення інформаційної безпеки / Головань С.М., Петров О.С., Хорошко В.О., Щербак Л.М. – Луганськ: Вид. «Ноулідж», 2012.– 480 с.
12. Головань С.М. Спеціальне діловодство/Головань С.М., Корнейко О.В., Петров О.С., Хорошко В.О. – Луганськ: Вид. «Ноулідж», 2012.– 467 с.
13. Голубев В.О., Павловський В.Д., Цимбалюк В.С. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Навч. посібник /За заг. ред. доктора юридичних наук, професора Р.А. Калюжного. Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2002. - 292 с.
14. Голубенко О.Л. Політика інформаційної безпеки / Голубенко О.Л., Хорошко В.О., Петров О.С., Головань С.М., Яремчук Ю.Є.– Луганськ: Вид. СНУ ім. В.Даля, 2009. – 300 с.
15. Давидов И. Ю. Тайна фирмы. – К.: КоЛиф – 2, – 1993. – 168 с.
16. Доронин А.И. Бизнес–разведка / Доронин А.И. – М.: Изд. «Ось-89»,

2003. – 384 с.

17. Живко З.Б. Конкурентна (ділова) розвідка в системі економічної безпеки / Живко З.Б. – Львів: АПРІОРІ, 2008. – 192 с.

18. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності / Зубок М.І. – К.: Вид. КНЕУ, 2003. – 154 с.

19. Кобазева А.А. Анализ информационной безопасности / Кобазева А.А., Хорошко В.А. – К.: Изд.ГУИКТ, 2009. – 251с.

20. Кобазева А.А. Аналіз захищеності інформаційних систем / Кобазева А.А., Мачалін І.О., Хорошко В.О. – К.: Вид. ДУІКТ, 2010. – 316 с.

21. Конев Н.Р., Беляев А.В. Информационная безопасность предприятия. – Спб.: БХВ–Петербург, 2003. – 752 с.

22. Котовенко И.И. Безопасность кредитной деятельности банка. – К.: КоЛиф, 1997. – 164 с.

23. Крысин А. В. Безопасность предпринимательской деятельности. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 384 с.

24. Ленков С.В. Методы и средства защиты информации. В 2-х томах / Ленков С.В., Перегудов Д.А., Хорошко В.А. – К.: Арий, 2008.

25. Нікіфоров Г.К., Нікіфоров С.С. Підприємство та правовий захист комерційної таємниці: Навчально–практичний посібник для вищих навчальних закладів – К.: Олан, 2001. – 208 с.

26. Побережний С.М. Фінансова безпека банківської діяльності / Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М., – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 2012 с.

27. Сердюков В.В. Правові основи охорони інформації / Сердюков В.В., Стаднік О.М., Живко З.Б., Хорошко В.О. – К.: Вид. ДУІКТ. 2009. – 355 с.

28. Соловьев Э. Я. Коммерческая тайна и ее защита. – М.: ИВФ Антал, 1996. – 64 с.

29. Казакова Н.Ф. Захист банківської діяльності / Казакова Н.Ф., Кудінов В.А., Панфілов В.І., Скачек Л.М., Скопа О.О., Хорошко В.О. – К.:ПВП «Задруга», 2013. – 282 с.

30. Захарченко В.Ю. Компьютерные преступления их предупреждение и выявление / Захарченко В.Ю., Лазуренко В.И., Олифиров А.В., Рогозин С.Н. – К.: Центр учебн. лит., 2007. – 170 с.

31. Біленчук П.Д. Комп'ютерний злочин / Біленчук П.Д. – К.: В@В, 2002. – 202 с.

32. Біленчук П.Д. Комп'ютерна злочинність / Біленчук П.Д., Романюк В.В., Цимбалюк В.С. та інші – К.: Атака, 2002. – 240 с.

33. Слобода Л.Я. Методи адаптації банківської системи України до міжнародних стандартів управління //Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, №1, 2011. – С.500 – 515.

34. Горяник Ж.І. Удосконалення методики достатності капіталу, як основи управління ресурсним потенціалом банківських установ // 36. Наук. Праць ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ» – 2012. – С.244 – 252.

35. Симановский А.Ю. О регулятивных требованиях к устойчивости банков // Деньги и кредит. – № 9, 2013. – С. 12–19.

36. Чуб О.О. Банки в глобальній економіці: монографія. – К.: Вид. КНЕУ, – 2009. – 340 с.